

Czytając Gombrowicza z Deleuzem

Tul'si Kamila Bhambry

Przełożyła Agnieszka Kluba

Czytając Gombrowicza z Deleuze'em

W książce omawiającej powieści, dramaty, dziennik i filozoficzne zapisy Witolda Gombrowicza pt. *Gombrowicz, Polish modernism, and the subversion of form*¹, jej autor, Michael Goddard, udowadnia, że „subwersywna forma” polskiego pisarza wydaje się zapowiadać filozoficzne idee Gilles’a Deleuze’a, a nawet podejmować dyskusję z nimi *avant la lettre*. Konstrukttywistyczne podejście Goddarda umiejscawia dzieło polskiego pisarza zarówno w kontekście życia intelektualnego epoki, w której tworzył autor *Ferdydurke*, jak i w relacji do myśli współczesnej. Pytanie, czy na Gombrowiczowskie idee można patrzeć z punktu widzenia dzisiejszej kultury, umieszcza Goddarda w kręgu poststrukturalistycznej gombrowiczologii, zainicjowanej przez *Lines of desire. Reading Gombrowicz with Lacan* Hanjo Berressema (1998)² oraz tom *Grymasy Gombrowicza. W kręgu problemów modernizmu, społeczno-kulturowej roli płci i tożsamości narodowej* pod redakcją Ewy Płonowskiej-Ziarek³ (2001; amerykański pierwodruk ukazał się w 1998 roku).

W pierwszym rozdziale swojej książki Goddard zastanawia się, w jaki sposób artyści dwudziestolecia odpowiadali na wyzwanie modernizmu. Niektóre z jego wypowiedzi wydają się jednak kontrowersyjne. Trudno oprzeć się wrażeniu, że

¹ M. Goddard *Gombrowicz, Polish modernism, and the subversion of form*, Purdue University Press, West Lafayette 2010. Cytaty lokalizuję w tekście.

² H. Berressem *Lines of desire. Reading Gombrowicz's fiction with Lacan*, Northwestern University Press, Evanston (IL)1998.

³ *Grymasy Gombrowicza. W kręgu problemów modernizmu, społeczno-kulturowej roli płci i tożsamości narodowej*, red. E. Płonowska-Ziarek, przeł. J. Margański, Universitas, Kraków 2001.

autor jest bardziej zorientowany w systemie filozoficznym Deleuze'a niż w polskim modernizmie. Stwierdza na przykład, że

potrzeba dostosowania się do europejskich standardów przeszkadzała rozwojowi autonomicznej kultury estetycznej. W imię idei uniwersalności sztuki modernistyczni artyści starali się uczynić swoją polskość czymś niewidocznym, wtopić się w najnowsze mody. Takie działanie jedynie wzmagало ich poczucie niższości. (s. 9)

Goddard ani nie wyjaśnia, co rozumie przez „europejskie standardy”, ani nie pisze, u których artystów dopatruje się podobnych kompleksów. W dalszych partiach książki zamieszcza obszernie analizy porównawcze dotyczące formy i jej problematyki w dziełach Stanisława Ignacego Witkiewicza, Brunona Schulza i Gombrowicza. Jednak zamiast ograniczyć się do omówienia tego, co niezbędne, do obszernej dyskusji z tym ostatnim, Goddard szczegółowo opisuje koncepcję „czystej formy” Witkacego czy ideę metamorficzności materii wpisaną w teksty Schulza. Poświęca nawet trochę czasu na porównanie dzieła autora *Sanatorium pod Klepsydrą* z estetyką Deleuze'a, odbiegając tym samym od swojego głównego celu, tj. od próby ukazania „efektu Gombrowicza” we współczesnej myśli filozoficznej. Co więcej, nie stara się odnieść żadnego z powojennych tekstów Gombrowicza do „polskiego modernizmu”.

Nieliczne odwołania do najnowszych opracowań tematu dopełniają wrażenie, że autor potraktował problematykę polskiej literatury międzywojennej bardzo powierzchownie. Głównym źródłem wiedzy Goddarda okazuje się *Historia literatury polskiej*⁴ Czesława Miłosza (1969) oraz angielskie przekłady artykułów Jerzego Jarzębskiego i Włodzimierza Boleckiego, o których czasem wzmiankuje. Badacz lekceważy polskojęzyczne opracowania i nie zadaje sobie trudu, aby się do nich w swoich analizach odnieść. Jego decyzję usprawiedliwia do pewnego stopnia brak w literaturoznawstwie polskim bardziej konsekwentnej próby konfrontacji Gombrowicza z Deleuze'em; pozostaje jednak niejasne, jaki pożytek mają odwołania autora do takich monografii, jak *Czarny nurt*⁵ Michała Pawła Markowskiego (2004) czy *Gombrowicz, wieczny debiutant*⁶ Janusza Margańskiego (błędnie cytowany jako Morgański, 2001), jeśli w ogóle nie podejmuje dialogu z tymi publikacjami.

Jakby dla uprzedzenia zarzutów w przedmowie Goddard podkreśla, że nie wmawia Gombrowiczowi Deleuzjańskich „konceptów w rodzaju machinicznych asamblaży jako metafor interpretacyjnych, lecz raczej pokazuje, w jaki sposób te koncepty są już niejako wpisane w samą powieść” (s. 3). Trudno jednak nie zauważyć, że książka Goddarda może wprowadzać w konsternację czytelników, któ-

4 Cz. Miłosz *Historia literatury polskiej*, przeł. M. Tarnowska, Znak, Kraków 2010.

5 M.P. Markowski *Czarny nurt. Gombrowicz, świat, literatura*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004.

6 J. Margański *Gombrowicz, wieczny debiutant*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001.

rzy nie są oswojeni z terminologią francuskiego filozofa. Takie terminy, jak „marchiniczny asamblaż”, „ciało bez organów” czy „stratyfikacja” są wplatane w argumentację bez wyjaśnienia i bez podania, skąd pochodzą. Nie za bardzo skorzystają z tych analiz nawet osoby studiujące myśl Deleuze’a i Guattariego. To zadziwiające, ale autor tylko w niewielkim stopniu poddaje te koncepcje krytycznej ocenie, choć wie o nich tyle, że z pewnością mógłby wnieść znaczący wkład do toczącej się wokół nich dyskusji.

O ile większość analiz Goddarda niewiele wnosi do interpretacji dzieła Gombrowicza – wyjąwszy Deleuzjańską terminologię – to jednak na uwagę zasługuje, moim zdaniem, trafne i oryginalne odczytanie *Kosmosu*. Przedstawiając tę powieść jako konsekwentną realizację gombrowiczowskiej wizji „subwersywnej formy”, a nie wyraz egzystencjalnej rozpaczki autora, Goddard ukazuje, w jaki sposób „czasowy porządek tego, co wcześniejsze, i tego, co późniejsze, czy też działania i reakcji na nie” zostaje zakłócony „na rzecz nieprzewidywalnego biegu afektów i myśli” (s. 129). Szkoda jednak, że badacz korzysta z tłumaczeń, które sam określa jako „przekłady drugorzędne, omijające całe fragmenty i często mające za podstawę tłumaczenia na francuski i niemiecki” (s. 1). Bezpośrednie przekłady *Ferdynandurke*, *Kosmosu* i *Pornografii* z polskiego na angielski autorstwa Danuty Borchartd ukazały się odpowiednio w 2000, 2005 i 2009 roku⁷.

Projekt Goddarda został pomyślany ambitnie, jednak cel nie został osiągnięty wskutek merytorycznych niedociągnięć, stylistycznej niedbałości oraz ewidentnego braku korekty i gruntownej redakcji (błędy składniowe i logiczne, literówki i niechlujna interpunkcja). Występują też liczne przekłamania w cytatach z polskich i francuskich tekstów. Podczas lektury czytelnik raz po raz potyka się o leksykalne niezręczności – na przykład Jerzego Ficowskiego Goddard nazywa „Schulz’s fanatic disciple” [„fanatyczny uczeń Schulza”] (s. 17) – czy niekonsekwencje terminologiczne – *Dziennik* Gombrowicza raz jest tłumaczony jako *Diary*, innym razem jako *Journal*. Rażąca cechą stylu Goddarda jest skłonność do powtórzeń, świadcząca o niedostatku precyzji i często wywołująca efekt redundancji. Bylejakość języka sprawia, że tej książki nie czyta się z przyjemnością.

W tekście aż roi się od błędów faktograficznych. I tak powieść *Opętani* ukazała się (w odcinkach w „Kurierze Czerwonym”) w 1939 roku, a nie w 1937; wiersz cytowany przez Gombrowicza w powieści *Ferdynandurke* został przez Goddarda określony jako „czytelna parodia awangardowego stylu charakterystycznego dla międzywojnia” (s. 49), podczas gdy w rzeczywistości napisał go Ignacy Fik, krytyk, który w 1935 roku naraził się Gombrowiczowi nieprzychylnym artykułem. O małej przydatności książki Goddarda dla badaczy zajmujących się szerzej literacką komparatystyką świadczy również indeks, bardzo niekonsekwentnie traktujący Deleuzjańską terminologię.

⁷ W. Gombrowicz *Ferdynandurke*, foreword S. Sonntag, Yale University Press, New Haven 2000; tegoż *Cosmos*, Yale University Press, New Haven 2005; tegoż *Pornografia*, Grove Press, New York 2009.

Bhambry Czytając Gombrowicza z Deleuze'em

Poza zasadniczymi problemami z konstrukcją książki i brakiem istotnych odniesień do literatury przedmiotu, wymienione wyżej niedociągnięcia podważają argumentację Goddarda i rzucają cień na podjętą przez niego ambitną próbę nowatorskiego podejścia do Gombrowicza. Można wszakże tę książkę traktować jako pierwszą, bardzo potrzebną i pożyteczną potyczkę w wielojęzycznym i interdyscyplinarnym dialogu naukowym wokół autora *Ferdydyrke*.

Tul'si Kamila BHAMBRY

Przełożyła *Agnieszka Kluba*

Abstract

Tul'si Kamila BHAMBRY
University of London

Reading Gombrowicz with Deleuze

Review: Michael Goddard *Gombrowicz, Polish modernism, and the subversion of form*, Purdue University Press, West Lafayette 2010

In this review, Michael Goddard's Deleuzian reading of Witold Gombrowicz is contextualised within the poststructuralist strand of recent Gombrowicz criticism. Bhambry discusses the structure and execution of Goddard's monograph, and evaluates its contribution to Gombrowicz scholarship as well as Deleuzian literary studies. Goddard's work is presented as the first and therefore much needed multi-lingual and multi-disciplinary 'productive encounter' between Gombrowicz and Deleuze.